BMSM dutor sinfi o‘quvchilarida ritm hissi va ijrochilik texnikasini rivojlantirishning didaktik o‘yin texnologiyalari

Hafiza Samsiddinovna Boliyeva
Navoiy IMM

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar musiqa va san’at maktablari dutor sinfi o‘quvchilarida ritm hissi va ijrochilik texnikasini rivojlantirishda didaktik o‘yin texnologiyalaridan foydalanish masalalari yoritilgan. Kichik va o‘rta yoshdagi o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari, o‘yin faoliyatining ta’limdagi o‘rni hamda dutor ijrochiligining o‘ziga xos texnik talablari tahlil qilingan. “Aks-sado”, “Ritmik zanjir”, “Zarblar ertagi”, “Musiqiy topishmoq” kabi o‘yinlar, obrazli mashqlar, harakatli ritmik topshiriqlar va ansambl o‘yinlaridan foydalanish usullari tavsiya etilgan. Bu o‘yinlar o‘quvchilarda zarb va terma usullarini o‘zlashtirish, barmoqlar chaqqonligi, ikki qo‘l muvofiqligi hamda ritmik barqarorlikni shakllantirishi asoslab berilgan. Taklif etilgan metodik tavsiyalar darsning qiziqarliligini oshirish, charchoqning oldini olish va o‘quvchilarning milliy cholg‘uga mehrini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: dutor sinfi, didaktik o‘yin texnologiyalari, ritm hissi, ijrochilik texnikasi, zarb usuli, terma usuli, ikki qo‘l muvofiqligi, bolalar musiqa va san’at maktabi, ansambl o‘yinlari, motivatsiya

Didactic game technologies for developing a sense of rhythm and performance technique in dutar class students of children’s music and art schools

Hafiza Samsiddinovna Boliyeva
Navoi Specialized Music School

Abstract: This article discusses the use of didactic game technologies to develop a sense of rhythm and performance technique in dutar class students of children’s music and art schools. It analyzes the psychological characteristics of younger and middle-school students, the role of play in learning, and the specific technical demands of dutar performance. It recommends games such as “Echo”, “Rhythm Chain”, “A Tale of Strokes” and “Musical Riddle”, together with imagery-based exercises, movement-based rhythm tasks and ensemble games. It argues that these games help students master the zarb (strumming) and terma (single-note picking) techniques and develop finger agility, coordination between the two hands and rhythmic stability. The

(cc) BY

proposed methodological recommendations make lessons more engaging, help prevent fatigue and strengthen students' love for the national instrument.

Keywords: dutar class, didactic game technologies, sense of rhythm, performance technique, zarb technique, terma technique, two-hand coordination, children's music and art school, ensemble games, motivation

Yetti yoshli qizaloq dutorni birinchi marta qo‘liga olganida u cholg‘udan ham kattaroq ko‘rinardi. Kichkina barmoqlari torlarga zo‘rg‘a yetar, zarb chalayotganda qo‘li har safar boshqacha tushar, kuy esa goh tezlashib, goh sekinlashib ketardi. Darsning yigirmanchi daqiqasida uning ko‘zlari charchoqdan so‘nib, nigohi derazaga tikilib qoldi. Shunda men dutorni bir chetga qo‘yib, unga "keling, bir o‘yin o‘ynaymiz" dedim. Qarsak chalib, oddiy ritmni ko‘rsatdim va undan takrorlashni so‘radim. Qizaloqning yuzi bir zumda yorishdi. U zavq bilan qarsak chaldi, keyin o‘zi ham menga "topshiriq" berdi. O‘n daqiqadan so‘ng biz yana dutorga qaytdik va u ancha bir tekis ritmda chala boshladi. O‘sha kuni men bir oddiy haqiqatni chuqur angladim. Bola o‘yin orqali o‘rganadi va o‘yin uning uchun eng tabiiy ta'lim yo‘lidir.

Dutor o‘zbek xalqining eng qadimiy va eng sevimli cholg‘ularidan biri. Ikki tori, uzun dastasi va noksimon kosasi bilan u soddagina ko‘rinsa-da, asrlar davomida xalqning quvonchi va qayg‘usini, orzu va sog‘inchlarini kuylab kelgan. Dutor yakka cholg‘u sifatida ham, xonandaga jo‘r bo‘luvchi sifatida ham, ansambl va orkestrlar tarkibida ham keng qo‘llaniladi. Uning sadosi to‘ylarda, bayramlarda, oilaviy davralarda yangraydi. Shu sababli ko‘plab ota-onalar farzandlarini aynan dutor sinfiga berishni istaydi. Bolalar musiqa va san'at maktablarida dutor sinfiga har yili ko‘plab kichkintoylar keladi. Ularning ko‘zlaridagi qiziqishni uzoq yillik ishtiyoqqa aylantirish esa dutor o‘qituvchisining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Dutor ijrochiligi birinchi qarashda oson ko‘rinadi, ammo u o‘ziga xos murakkab texnik talablarga ega. Ijrochi o‘ng qo‘li bilan torlarni turli usullarda chertadi va uradi. Zarb usulida barmoqlar ikkala torga birgalikda pastga va yuqoriga qarab uriladi, natijada jarangdor, ritmik tovush hosil bo‘ladi. Terma usulida esa tovushlar alohida-alohida, ko‘pincha bitta torda chertib olinadi va bu kuychan, nozik ohanglarni yaratadi. Chap qo‘l barmoqlari esa torlarni pardalarda bosib, kuyni hosil qiladi va turli bezaklarni bajaradi. Bularning barchasi uchun barmoqlarning chaqqonligi, kuchi va mustaqilligi, ikki qo‘lning aniq muvofiqligi, eng muhimi esa barqaror ritm hissi talab qilinadi. Ritm dutor ijrochiligining yuragi. Usiz eng chiroyli kuy ham tartibsiz tovushlar yig‘indisiga aylanib qoladi.

Ritm hissi deganda insonning musiqadagi vaqt munosabatlarini, ya'ni tovushlarning cho‘zimi, urg‘ular, o‘lchov va temp tartibini his qilish, idrok etish va qayta ifodalash qobiliyati tushuniladi. B. M. Teplov kabi psixologlar ritm hissini musiqiy qobiliyatlarning asosiy tarkibiy qismlaridan biri deb hisoblaganlar. Ularning

(cc) BY

fikricha, ritm hissi harakat bilan uzviy bog‘liq, ya’ni inson ritmni avvalo tanasi orqali his qiladi. Shuning uchun ritmni rivojlantirishda harakatga asoslangan mashqlar alohida ahamiyatga ega. Ritm hissi qisman tug‘ma qobiliyat bo‘lsa-da, uni maxsus mashqlar orqali sezilarli darajada rivojlantirish mumkin. Ko‘p yillik tajribam shuni ko‘rsatadiki, boshida ritmni deyarli his qilmaydigan bolalar ham to‘g‘ri tashkil etilgan mashg‘ulotlar natijasida bir-ikki yil ichida barqaror ritmik ijroga erishadi.

Ijrochilik texnikasi tushunchasi esa cholg‘uda tovush chiqarish va musiqiy matnni ijro etish uchun zarur bo‘lgan harakat ko‘nikmalari majmuasini anglatadi. Dutor ijrochisi uchun bu to‘g‘ri o‘tirish va cholg‘uni ushlash, o‘ng qo‘lning erkin va aniq zarb hamda terma harakatlari, chap qo‘l barmoqlarining pardalarda to‘g‘ri va tez joylashishi, ikki qo‘l harakatlarining muvofiqligi, turli shtrix va bezaklarni bajara olishdir. Texnika o‘z-o‘zidan maqsad emas, balki musiqiy fikrni ifoda etish vositasi. Biroq yaxshi texnikasiz ijrochi o‘z musiqiy niyatlarini amalga oshira olmaydi. Shuning uchun texnik ko‘nikmalarni bolalikdanoq to‘g‘ri va mustahkam asosda shakllantirish muhim. Noto‘g‘ri o‘rganilgan harakatni keyinchalik tuzatish uni yangidan o‘rgatishdan ko‘ra ancha qiyin bo‘ladi.

An’anaviy dutor ta’limida texnik ko‘nikmalar asosan ko‘p marotaba takrorlash orqali shakllantirilgan. O‘quvchi bir xil mashqni, bir xil iborani qayta-qayta chalib, harakatni avtomatlashtirgan. Bu usulning samaradorligini inkor etib bo‘lmaydi. Har qanday texnik ko‘nikma takrorlashsiz mustahkamlanmaydi. Ammo kichik yoshdagi bolalar uchun bir xil mashqni uzoq vaqt takrorlash zerikarli va charchatuvchi bo‘ladi. Ularning diqqati tez tarqaladi, qo‘llari charchaydi, qiziqishi so‘nadi. Natijada takrorlash mexanik tus oladi, bola nima qilayotganini o‘ylamay chaladi va xatolar mustahkamlanib qoladi. Mana shu yerda didaktik o‘yin texnologiyalari yordamga keladi. Ular takrorlashni qiziqarli faoliyatga aylantiradi, bolaning diqqatini saqlaydi va mashqni ongli qiladi.

Didaktik o‘yin deganda aniq ta’limiy maqsadga yo‘naltirilgan, qoidalari va natijasi oldindan belgilangan o‘yin tushuniladi. Oddiy o‘yindan farqli o‘laroq, didaktik o‘yinda zavq va qiziqish o‘rganish uchun vosita bo‘lib xizmat qiladi. L. S. Vigotskiy, D. B. Elkonin kabi psixologlar o‘yinning bola rivojlanishidagi ahamiyatini chuqur tadqiq etganlar. Ularning fikricha, o‘yin jarayonida bola o‘z imkoniyatlaridan yuqoriroq darajada harakat qiladi, uning diqqati, xotirasi va irodasi faol rivojlanadi. O‘zbek xalq pedagogikasida ham bolalarni o‘yin orqali tarbiyalash an’anasi qadimdan mavjud. Ko‘plab xalq o‘yinlari, sanamalar, qo‘shiqli o‘yinlar bolalarda ritm hissini, so‘z boyligini va jamoaviy harakatni rivojlantirishga xizmat qilgan.

Dutor sinfiga keladigan o‘quvchilarning yosh xususiyatlari didaktik o‘yinlarni tanlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yetti-to‘qqiz yoshli kichik o‘quvchilar uchun o‘yin hali ham yetakchi faoliyat turi. Ularning diqqati beqaror, bir xil faoliyat bilan besh-yetti daqiqadan ortiq shug‘ullana olmaydi. Tafakkuri ko‘rgazmali-obrazli, ya’ni

(cc) BY

ular mavhum tushuntirishlardan ko‘ra aniq tasvirlar va obrazlar orqali yaxshiroq o‘rganadi. Barmoqlari hali zaif, harakatlari to‘liq muvofiqlashmagan. O‘n-o‘n ikki yoshli o‘rta yoshdagi o‘quvchilarda esa diqqat ancha barqaror, mantiqiy tafakkur rivojlangan, ular musobaqa va jamoaviy o‘yinlarni yoqtiradi. Shuning uchun kichiklar bilan obrazli va harakatli o‘yinlar, kattaroqlar bilan esa musobaqali, jamoaviy va ijodiy o‘yinlar samaraliroq bo‘ladi.

Ko‘p yillik tajribam davomida men dutor darslari uchun o‘nlab o‘yinlarni sinab ko‘rdim. Ularning ba’zilari umumiy musiqa pedagogikasidan olingan, ba’zilarini esa o‘zim yoki hamkasblarim bilan birga ishlab chiqdik. Bu o‘yinlarni maqsadiga ko‘ra bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh ritm hissini rivojlantiruvchi o‘yinlar. Ikkinchi guruh o‘ng qo‘l texnikasi, ya’ni zarb va terma usullarini o‘zlashtirishga yordam beruvchi o‘yinlar. Uchinchi guruh chap qo‘l barmoqlarining chaqqonligi va pardalarda mo‘ljal olishni rivojlantiruvchi o‘yinlar. To‘rtinchi guruh ikki qo‘l muvofiqligini shakllantiruvchi o‘yinlar. Beshinchi guruh esa ansambl o‘yinlari bo‘lib, ular barcha ko‘nikmalarni birgalikda mustahkamlaydi. Quyida ularning eng samaralilari haqida batafsil to‘xtalaman.

“Aks-sado” o‘yini ritm hissini rivojlantirishning eng sodda va eng samarali usullaridan biri. O‘qituvchi qarsak, oyoq urish yoki dutorda qisqa ritmik naqsh ijro etadi, o‘quvchi esa uni xuddi aks-sadodek aniq takrorlaydi. Dastlab naqshlar juda oddiy, ikki-uch zarbdan iborat bo‘ladi, keyin asta-sekin uzayadi va murakkablashadi. O‘yinni qiziqarliroq qilish uchun “tog‘dagi aks-sado” obrazidan foydalanaman. Men “tog‘ cho‘qqisidan” baland ovoz beraman, bola esa “uzoqdan” sekinroq javob qaytaradi. Shu tariqa dinamika ham o‘yinga qo‘shiladi. Keyinchalik rollar almashadi va bola o‘zi ritm “yaratadi”, men esa takrorlayman. Bu bosqich bolaga juda yoqadi va unda ijodiy tashabbusni uyg‘otadi. O‘yin ritmik xotirani, diqqatni va eshitish nazoratini rivojlantiradi.

“Ritmik zanjir” o‘yini ikki va undan ortiq o‘quvchi bilan o‘tkaziladi, shuning uchun uni guruh mashg‘ulotlarida yoki ikki o‘quvchining qo‘shma darsida qo‘llayman. Birinchi o‘quvchi qisqa ritmik naqsh chaladi, ikkinchisi uni takrorlab, oxiriga o‘z naqshini qo‘shadi, uchinchisi ikkalasini takrorlab, yana bitta qo‘shadi va hokazo. Zanjir uzilmasligi uchun har bir ishtirokchi oldingilarni diqqat bilan tinglashi va eslab qolishi kerak. Bu o‘yin ritmik xotirani juda yaxshi rivojlantiradi, shuningdek, bolalarda bir-birini tinglash, umumiy tempni saqlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Zanjirni dutorda o‘ynash ham mumkin, bunda har bir o‘quvchi o‘z naqshini zarb usulida chaladi. O‘yin oxirida kim eng uzun zanjirni xatosiz takrorlagani aniqlanadi va bu musobaqa ruhi bolalarni yanada ilhomlantiradi.

“Zarblar ertagi” o‘yini kichik yoshdagi o‘quvchilarga zarb usulini o‘rgatishda juda qo‘l keladi. Bu o‘yinda men bolaga qisqa ertak so‘zlab beraman va ertak qahramonlarining harakatlari turli zarblar bilan ifodalanadi. Masalan, katta ayiq og‘ir

(cc) BY

qadam tashlaganda sekin va kuchli pastga zarb chalinadi, quyoncha sakraganda tez va yengil yuqoriga zarb, ot chopganda esa pastga va yuqoriga ketma-ket zarblar ijro etiladi. Bola ertakni tinglab, qahramonlarning harakatlarini dutorda "chizadi". Shu tariqa u zarbning turli xillarini, ularning tezligi va kuchini farqlashni o'rganadi. Eng muhimi, bola zerikarli mashqni emas, balki qiziqarli voqeani ijro etayotganini his qiladi. Ba'zan bolalarning o'zlari yangi ertak to'qib, unga "musiqa" yozishadi va bu ularning ijodiy tasavvurini rivojlantiradi.

"Musiqiy topishmoq" o'yini eshitish nazorati va ritmik tahlilni rivojlantirishga qaratilgan. O'qituvchi o'quvchiga tanish bo'lgan kuy yoki qo'shiqning faqat ritmini, ohangsiz, qarsak yoki bitta tovushda chalib beradi. O'quvchi esa bu qaysi kuy ekanini topishi kerak. Keyin rollar almashadi va bola o'zi biror kuyning ritmini chalib, o'qituvchiga topishmoq beradi. Bu o'yin bolaga ritm kuyning eng muhim belgilaridan biri ekanini anglatadi. Uning ichki eshitish qobiliyati rivojlanadi, ya'ni u kuyni ichida eshitib, uning ritmini ajratib olishni o'rganadi. Xalq qo'shiqlari, bolalar qo'shiqlari, multfilm kuylari bu o'yin uchun ajoyib material. Bolalar ayniqsa o'zlari yaxshi ko'rgan qo'shiqni topganda katta quvonch his qiladi.

Chap qo'l barmoqlarining chaqqonligini rivojlantirish uchun ham bir qator o'yinlar qo'llayman. "Barmoqlar oilasi" o'yinida har bir barmoq oila a'zosi sifatida tasvirlanadi. Ko'rsatkich barmoq "ota", o'rta barmoq "ona", nomsiz barmoq "akam", jimjiloq esa "ukam". Bola "oila a'zolari"ni navbat bilan pardalarga "mehmonga" yuboradi. Bu o'yin barmoqlarning nomlari va vazifalarini eslab qolishga, ularni mustaqil harakatlantirishga yordam beradi. "Pardalar zinapoyasi" o'yinida esa bola pardalar bo'ylab yuqoriga va pastga "zinapoyada yuradi", har bir pog'onaga to'g'ri barmoq bilan qadam qo'yadi. Bu mashq pardalarda mo'ljal olishni va barmoqlarning ketma-ket harakatini mustahkamlaydi. Bolalar bu o'yinlarni shunchalik yaxshi ko'radiki, ko'pincha uyda ham ota-onalari bilan o'ynashadi.

Ikki qo'l muvofiqligi dutor ijrochiligidagi eng qiyin vazifalardan biri. Ko'plab o'quvchilar chap qo'l bilan pardani bosish va o'ng qo'l bilan zarb chalishni bir vaqtda bajarishda qiynaladi. Ularning qo'llari go'yo bir-biridan mustaqil harakat qiladi va tovush kechikib yoki noaniq chiqadi. Bu muammoni hal qilishda "Ikki do'st" o'yini yordam beradi. O'ng va chap qo'llar ikki do'st sifatida tasvirlanadi va ular "bir-birini kutib, birga qadam tashlashi" kerak. Avval juda sekin tempda chap qo'l pardani bosadi, so'ng "do'sti" o'ng qo'l zarb chaladi. Asta-sekin bu harakatlar orasidagi vaqt qisqarib, ular bir butunga aylanadi. O'yin davomida men "do'stlar birga yurishdimi?" deb so'rayman va bola o'z ijrosini o'zi baholaydi.

Terma usulini o'rgatish uchun men "Tomchilar" o'yinidan foydalanaman. Bola har bir tovushni yomg'ir tomchisidek alohida, toza va yengil chertib olishi kerak. Avval "sekin yomg'ir" yog'adi, ya'ni tovushlar sekin va bir tekis chalinadi. So'ng "jala" boshlanadi va tovushlar tezlashadi, ammo har bir tomchi baribir aniq eshitilishi lozim.

(cc) BY

Agar tomchilar bir-biriga qo‘shilib, loyqa tovush chiqsa, “yomg‘ir buzildi” deymiz va qaytadan boshlaymiz. Bu o‘yin terma usulida har bir tovushning tozaligi va mustaqilligini, shuningdek, tempni asta-sekin oshirib borish ko‘nikmasini shakllantiradi. Bolalar “yomg‘ir”ni buzmaslikka harakat qilib, o‘z ijrosini diqqat bilan tinglashga o‘rganadi.

Temp va dinamikani his qilishni rivojlantirish uchun “Svetofor” o‘yini samarali. O‘qituvchi qo‘lida uch rangli kartochka bo‘ladi. Yashil rang ko‘rsatilganda o‘quvchi tezroq, sariq rangda o‘rtacha, qizil rangda esa sekin chaladi. Keyinchalik ranglar dinamika bilan ham bog‘lanadi, masalan, katta kartochka baland, kichik kartochka past ovozni bildiradi. O‘quvchi kartochkalarning almashinishiga darhol javob qaytarishi kerak, bu esa uning diqqatini, reaksiya tezligini va cholg‘uni boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Eng muhimi, bola temp o‘zgarganda ham ritmni buzmasdan, bir tekis chalishni saqlab qolishni o‘rganadi. O‘yinda rollar almashganda bola o‘zi “svetofor” bo‘lib, o‘qituvchini boshqaradi va bu unga katta zavq bag‘ishlaydi.

Harakatli ritmik o‘yinlar ritmni tana orqali his qilishga yordam beradi. Teplov ta’kidlaganidek, ritm hissi harakat bilan chambarchas bog‘liq. Shuning uchun men darslarimda dutorsiz bajariladigan harakatli mashqlarga ham o‘rin beraman. Masalan, “Yurish va yugurish” o‘yinida bola musiqaga mos ravishda xona bo‘ylab yuradi, sakkizlik cho‘zimlarda yuguradi, pauzada esa to‘xtab qoladi. “Karvon” o‘yinida o‘quvchilar tuya karvoni kabi bir maromda qadam tashlab, dutor kuyiga mos ritmda harakatlanadi. Bunday o‘yinlar nafaqat ritm hissini rivojlantiradi, balki uzoq o‘tirishdan charchagan bolaga dam beradi, uning diqqatini yangilaydi. Bir necha daqiqalik harakatdan so‘ng bola yana dutorga katta ishtiyoq bilan qaytadi.

Ansambl o‘yinlari barcha ko‘nikmalarni birgalikda mustahkamlashning eng yaxshi usuli. Dutor sinfida ansambl o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida, ikki o‘quvchi o‘rtasida yoki kattaroq guruhda tashkil etilishi mumkin. “Kichik orkestr” o‘yinida har bir o‘quvchi o‘z “cholg‘usi”da, ya’ni dutor, doyra yoki oddiy shovqinli cholg‘ularda o‘z partiyasini chaladi. O‘quvchilardan biri “dirijyor” bo‘lib, tempni ko‘rsatadi. Bu o‘yin bolalarga boshqalarni tinglash, umumiy tempni saqlash, o‘z partiyasi uchun mas’uliyatni his qilishni o‘rgatadi. Ansamblda chalgan bola o‘zini haqiqiy musiqachidek his qiladi va bu uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Ayniqsa doyra jo‘rligida chalish dutor o‘quvchisining ritmik barqarorligini sezilarli mustahkamlaydi.

Didaktik o‘yinlarni qo‘llashda dars tuzilmasini to‘g‘ri rejalashtirish juda muhim. O‘yin darsning o‘rnini bosmasligi, balki uning uzviy qismi bo‘lishi kerak. Mening tajribamda qirq-qirq besh daqiqalik dars odatda besh-olti qisqa bo‘lakdan iborat bo‘ladi. Dars ritmik o‘yin bilan boshlanadi, bu bolani darsga tayyorlaydi va diqqatini jamlaydi. So‘ng texnik mashqlar o‘yin elementlari bilan bajariladi. Keyin asar ustida ishlanadi. Darsning o‘rtasida qisqa harakatli o‘yin o‘tkaziladi. Undan so‘ng yana asar ustida ishlash davom etadi va dars ansambl o‘yini yoki kichik “konsert” bilan

(cc) BY

yakunlanadi. Bunday tuzilma bolaning diqqatini butun dars davomida saqlaydi, charchoqning oldini oladi va darsning ta'limiy maqsadlariga to'liq erishishga imkon beradi.

Shu bilan birga, o'yinlarni qo'llashda ayrim xatolardan saqlanish lozim. Birinchi xato o'yinni maqsadsiz o'tkazish. Agar o'yinning aniq ta'limiy vazifasi bo'lmasa, u shunchaki ko'ngilochar mashg'ulotga aylanadi va vaqtni behuda sarflaydi. Ikkinchi xato o'yinlarni haddan tashqari ko'p qo'llash. Bunda dars jiddiy mehnatdan mahrum bo'ladi va bola dutor chalishni faqat o'yin deb tushunadi. Uchinchi xato o'yinni bolaning yoshiga mos tanlamaslik. Kichiklar uchun mo'ljallangan obrazli o'yinlar kattaroq o'quvchilarga bolalarcha tuyulishi, aksincha, murakkab musobaqali o'yinlar esa kichiklarni qo'rqitishi mumkin. To'rtinchi xato o'yinda faqat g'olibni maqtash. Bu boshqa bolalarning ishtiyoqini so'ndiradi. Har bir ishtirokchining harakati va yutug'i e'tirof etilishi kerak.

O'yinlarning ta'siri o'quvchi yoshi ulg'aygan sari asta-sekin o'zgarib borishi kerak. Birinchi-ikkinchi sinflarda o'yin darsning katta qismini egallashi mumkin. Uchinchi-to'rtinchi sinflarda esa o'yin elementlari kamayib, ularning o'rnini ongli mashq va mustaqil ish egallaydi. Yuqori sinflarda o'yin asosan ijodiy va musobaqali shakllarda, masalan, improvizatsiya musobaqasi, ansambl tanlovi, ritmik viktorina ko'rinishida saqlanib qoladi. Bu tabiiy jarayon. O'yin bolani musiqaga olib kiradi, unda qiziqish va mehr uyg'otadi, asosiy ko'nikmalarni shakllantiradi. Keyinchalik esa bu qiziqish va ko'nikmalar ongli mehnat orqali chuqurlashadi. Muhimi, o'yin orqali uyg'ongan quvonch va ishtiyoq butun ta'lim davomida saqlanib qolishi kerak.

Ota-onalar bilan hamkorlik ham o'yinli ta'limning samaradorligini oshiradi. Kichik yoshdagi o'quvchi uyda mustaqil mashq qila olmaydi, uning mashg'ulotlari ko'p jihatdan ota-onaga bog'liq. Agar ota-ona darsda qo'llanilgan o'yinlar bilan tanish bo'lsa, ularni uyda ham davom ettirishi mumkin. Shu maqsadda men ota-onalar uchun qisqa uchrashuvlar o'tkazaman, ularga bir nechta oddiy o'yinlarni ko'rsataman. O'quvchi kundaligiga esa "uyda o'ynaladigan o'yin" bo'limini qo'shaman. Masalan, "bugun oyingiz bilan Aks-sado o'yinini o'ynang" yoki "dadangizga Musiqiy topishmoq bering". Ota-onalar bunday topshiriqlarni zavq bilan bajarishadi, bolalar esa uydagi mashg'ulotlarni majburiyat emas, balki oilaviy o'yin sifatida qabul qilishadi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar ham didaktik o'yinlarni boyitishi mumkin. Ritmni o'rgatishga mo'ljallangan mobil ilovalar, interaktiv o'yinlar, elektron metronom bolalarning qiziqishini oshiradi. Masalan, metronomni "yurak urishi" sifatida tasvirlab, bolaga "dutoring yuragi bilan birga ursin" deyish ritmni barqaror saqlashga yordam beradi. O'quvchining ijrosini yozib olib, keyin birgalikda tinglash ham o'yin shaklida o'tkazilishi mumkin. "O'zingni top" o'yinida bir necha o'quvchining yozuvlari tinglanadi va har biri o'z ijrosini tanib, uning yaxshi tomonlari

(cc) BY

va kamchiliklarini aytadi. Biroq raqamli vositalar jonli o‘yin va o‘qituvchi bilan muloqotni almashtirmasligi, faqat uni to‘ldirishi kerak.

Yuqorida bildirilgan fikrlar ushbu tadqiqotning maqsad va vazifalarini belgilab beradi. Maqolaning maqsadi bolalar musiqa va san’at maktablari dutor sinfi o‘quvchilarida ritm hissi va ijrochilik texnikasini rivojlantirishda didaktik o‘yin texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslarini yoritish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun mavzuga oid psixologik, pedagogik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini o‘rganish, dutor ijrochiligining texnik talablarini aniqlash, ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi didaktik o‘yinlar tizimini tuzish va samaradorligini pedagogik amaliyotda kuzatish vazifalari belgilandi. Tadqiqotda kuzatuv, suhbat, tahlil, qiyoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot obyekti bolalar musiqa va san’at maktablarida dutor ijrochiligini o‘qitish jarayoni, predmeti esa dutor sinfi o‘quvchilarida ritm hissi va ijrochilik texnikasini didaktik o‘yinlar vositasida rivojlantirish metodikasidir. Ishning yangiligi shundaki, unda dutor ijrochiligining o‘ziga xos texnik talablariga mos didaktik o‘yinlar tizimi taklif etiladi, ular maqsadiga ko‘ra guruhlanadi va o‘quvchilar yoshiga bog‘liq holda qo‘llanish tartibi aniqlashtiriladi. Tadqiqot natijalaridan bolalar musiqa va san’at maktablari hamda ixtisoslashtirilgan musiqa maktablarining xalq cholg‘ulari o‘qituvchilari, musiqa ta’limi yo‘nalishidagi talabalar foydalanishlari mumkin.

Shunday qilib, dutor sinfi o‘quvchilarida ritm hissi va ijrochilik texnikasini didaktik o‘yinlar vositasida rivojlantirish masalasi bolaning tabiatiga mos, samarali va quvonchli ta’lim yo‘lini izlash bilan bog‘liq. O‘yin orqali dutor bilan do‘stlashgan bola uni umr bo‘yi sevadi. Quyida ko‘p yillik pedagogik tajribam va kuzatishlarimga tayangan holda didaktik o‘yinlarni qo‘llash tajribasini va erishilgan natijalarni bayon etaman.

Kulminatsiya

Tadqiqotning amaliy qismi dutor sinfidagi yetti yoshdan o‘n ikki yoshgacha bo‘lgan o‘quvchilar bilan bir o‘quv yili davomida olib borildi. Dastlabki kuzatuvlarda o‘quvchilarning ko‘pchiligida ritmik beqarorlik aniqlandi. Ular tempni tezlashtirib yuborar, pauzalarni qisqartirar, zarbni goh kuchli, goh kuchsiz chalardi. Terma usulida tovushlar loyqa chiqar, ikki qo‘l harakati ko‘pincha mos kelmasdi. Kichik o‘quvchilarda esa darsning o‘rtasidayoq charchoq va diqqat tarqalishi yaqqol ko‘rinardi.

Asosiy bosqichda har bir dars didaktik o‘yinlar bilan uyg‘unlashtirilgan holda qayta tuzildi. Dars “Aks-sado” yoki “Musiqiy topishmoq” bilan boshlanib, texnik mashqlar “Zarblar ertagi”, “Tomchilar”, “Ikki do‘st” kabi o‘yinlar orqali bajarildi. Darsning o‘rtasida “Karvon” yoki “Svetofor” kabi qisqa harakatli o‘yin o‘tkazildi. Ikki o‘quvchining qo‘shma darslarida “Ritmik zanjir”, oyda bir marta esa doyra sinfi bilan

(cc) BY

birga "Kichik orkestr" o'yini tashkil etildi. Kichik o'quvchilar bilan obrazli o'yinlar, kattaroqlar bilan esa musobaqali o'yinlar ko'proq qo'llanildi. Ota-onalarga uyda o'ynaladigan o'yinlar ham muntazam topshirildi.

Jarayonda qiyinchiliklar ham bo'ldi. Ayrim faol bolalar o'yinga berilib ketib, uning maqsadini unutishdi va dutorni to'g'ri chalishdan ko'ra tezroq "yutish"ga intilishdi. Bunday hollarda o'yin qoidasini aniq ijrochilik vazifasi bilan bog'ladim, masalan, faqat ritmni buzmasdan chalgan o'quvchi keyingi bosqichga o'tadi. Uyatchan bolalar esa musobaqali o'yinlardan tortinishdi. Ular bilan avval yakka tartibda, keyin juftlikda o'ynab, asta-sekin guruhga jalb qildim. Bu tajriba har bir o'yinni bolaning xarakteriga moslab qo'llash zarurligini ko'rsatdi.

Yakuniy kuzatuvlar sezilarli ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatdi. O'quvchilarning ritmik barqarorligi ancha mustahkamlandi, ular tempni bir tekis saqlab, pauzalarni to'g'ri bajarishni o'rgandi. Zarb kuchi va tezligi boshqariladigan bo'ldi, terma usulida tovushlar tozalashdi. Ikki qo'l muvofiqligi sezilarli yaxshilandi. Eng ko'zga tashlanadigan o'zgarish esa bolalarning darsga munosabatida ko'rindi. Ular darsga quvonch bilan kelib, "bugun qaysi o'yinni o'ynaymiz?" deb so'raydigan bo'ldi, butun dars davomida diqqat va ishtiyoqni saqlab qolishdi.

Ota-onalar ham farzandlarining uyda dutor chalishga o'zi intilayotganini, o'yinlarni butun oila bilan zavq bilan o'ynayotganini ta'kidlashdi. Bu esa o'yinli ta'lim natijasi faqat dars bilan cheklanmasligini ko'rsatdi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot bolalar musiqa va san'at maktablari dutor sinfi o'quvchilarida ritm hissi va ijrochilik texnikasini rivojlantirishda didaktik o'yin texnologiyalari samarali vosita ekanini tasdiqladi. Ritm dutor ijrochiligining yuragi, texnika esa musiqiy fikrni ifoda etish vositasidir. Ularni kichik yoshdagi bolalarda faqat mexanik takrorlash orqali shakllantirish qiyin, chunki bu bolani tez charchatadi va qiziqishini so'ndiradi. Didaktik o'yin esa takrorlashni qiziqarli, ongli va quvonchli faoliyatga aylantiradi.

Tadqiqot davomida dutor ijrochiligining o'ziga xos talablariga mos o'yinlar tizimi ishlab chiqildi va ular maqsadiga ko'ra guruhlandi. "Aks-sado", "Ritmik zanjir", "Musiqiy topishmoq" va harakatli o'yinlar ritm hissini, "Zarblar ertagi" va "Tomchilar" o'ng qo'l texnikasini, "Barmoqlar oilasi" va "Pardalar zinapoyasi" chap qo'l chaqqonligini, "Ikki do'st" esa ikki qo'l muvofiqligini rivojlantirishda samarali bo'ldi. "Kichik orkestr" kabi ansambl o'yinlari esa barcha ko'nikmalarni birgalikda mustahkamladi.

Tadqiqot o'yinlarni qo'llashning muhim shartlarini ham aniqlashtirdi. Har bir o'yin aniq ta'limiy maqsadga ega bo'lishi, darsning uzviy qismi sifatida rejalashtirilishi va o'quvchining yoshi hamda xarakteriga moslab tanlanishi kerak. Kichiklar bilan obrazli va harakatli, kattaroqlar bilan esa musobaqali va ijodiy o'yinlar samaraliroq.

(cc) BY

O‘quvchi ulg‘aygan sari o‘yin elementlari asta-sekin kamayib, ularning o‘rnini ongli mashq egallashi lozim. Ota-onalarning uyda o‘yinlarni davom ettirishi ham natijani sezilarli kuchaytiradi.

Ko‘p yillik tajribam asosida yana bir narsani alohida ta’kidlamoqchiman. O‘yin bolaga nafaqat ko‘nikma, balki quvonch beradi. Aynan shu quvonch uni ertangi darsga intiltiradi, uyda dutorni qo‘liga olishga undaydi va oxir-oqibat milliy cholg‘uga bo‘lgan umrbod mehrga aylanadi. Shuning uchun o‘yinni darsdagi vaqtni oluvchi ortiqcha narsa emas, balki bolaning qalbiga yo‘l ochuvchi kalit deb bilish lozim.

Dutor sinfi o‘qituvchilariga har bir darsni qisqa ritmik o‘yin bilan boshlash, texnik mashqlarni obrazli o‘yinlar orqali bajarish, darsning o‘rtasida harakatli tanaffus o‘tkazish va muntazam ansambl o‘yinlarini tashkil etish tavsiya etiladi. Uslubiy birlashmalarda didaktik o‘yinlar to‘plamini yaratish va tajriba almashish ham foydali. Bu tizimni boshqa xalq cholg‘ulari sinflariga moslashtirish va kengroq tajriba-sinov ishlari asosida takomillashtirish istiqbolli ilmiy yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidiy, Said Boltazoda. Влияние музыки на человека. Academy 4 (4), 63-65

2. Saidiy, Said Boltazoda. Теория магнитных эффектов других голосов многоголосной музыки. Science and Education 4 (1), 577-582

3. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Модуляционные эффекты музыкального произведения. Science and Education, 4 (1), 563-569.

4. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Особенности эффекта системы тяготения аккордов в музыке. Science and Education, 4 (1), 590-596.

5. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Взаимное влияние тоники, субдоминанты и доминанты. Science and Education, 4 (1), 570-576.

6. Болта-Зода, С. С. (2022). Особенность мгновенного появления вторичного аккорда, органный пункт. Science and Education, 3(12), 885-891.

7. Расулова, Д. Ш. К., & Болтазода, С. С. (2022). Национальные инструменты Узбекистана. История музыкальных инструментов: дутар и уд. Science and Education, 3(3), 858-864.

8. Салимова, Б. Б. К., & Болтазода, С. С. (2022). Музыка как дискурс управления многоголосной музыки. Science and Education, 3(3), 845-850.

9. Халимов, Ш. Ш. Ў., & Болтазода, С. С. (2022). Некоторые аспекты формирования и развития музыкального воздействий с ее последствиями на развитии ребёнка. Science and Education, 3(3), 837-844.

10. Болта-Зода, С. С. (2022). Взаимодействие теории и гармонии музыки. Science and Education, 3(12), 851-856.

11. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Влияние внутри тяготеющих звуков аккорда. Science and Education, 4 (1), 583-589.

12. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Эффекты модуляции и отклонении музыки. Science and Education, 4 (1), 550-555.

13. Болта-Зода, С. С. (2022). Теоретические основы построения музыки. Science and Education, 3(12), 844-850.

14. Ропиева, Д. А. Қ., & Болтазода, С. С. (2022). Вокально-хоровые песни, обработка народных песен и развития мастерства учащихся. Science and Education, 3(4), 1200-1205.

15. Болтазода, С. С. (2022). Оценка характеристик волнообразных голосов в хоровом пении. Science and Education, 3(3), 865-871.

16. Саидий, С. (2019). Влияние музыки на личность и психику ребёнка. Вестник интегративной психологии, (19), 217-220.

17. Болта-Зода, С. С. (2022). Полифонический кондукт к строфической форме в музыке. Science and Education, 3(12), 837-843.

18. Саидий, С. Б. Продвижение новых принципов творческого фортепианного исполнительства в профильных школах искусств и культуры. Science and education. Scientific Journal, 4(3), 1612-1617.

19. Ропиева, Д. А. К., & Болтазода, С. С. (2022). Технологии формирования и развития вокально-хорового мастерства учащихся через народные песни. Science and Education, 3(3), 831-836.

20. Рустамов, А. Р. О., & Болтазода, С. С. (2022). Способы обогащения уроков игры на фортепиано передовым зарубежным опытом. Science and Education, 3(3), 904-910.

21. Қувватова, Н. Б. Қ., & Саидий, С. Б. З. (2022). Основные направления и тенденции развития будущих учителей по направление музыки. Science and Education, 3(8), 204-210.

22. Мухаммадиева, Р. У., & Болтазода, С. С. (2022). Основы современного педагогического творчества по сфере хора. Дирижёр как оптимально управляющий голосом хора в музыкальном театре. Science and Education, 3(3), 918-923.

23. Комил Буронович Холиков (2024). Вспомогательные клетки нервной ткани и действия периферических нервов в Шванновском клетке. Science and Education, 5 (12), 99-104.

24. Комил Буронович Холиков (2024). Специальные приёмы обучение изучения обмена калия и натрия в пороге мембраны Шванье. Science and Education, 5 (12), 69-74.

25. Комил Буронович Холиков (2025). Поликомилойиды генератор музыкального воспроизводимости пианиста в психофизиологии. Science and Education, 6 (1), 134-141.

26. Болта-Зода, С. С. (2022). Определения понятий диктанта в теории музыки. Science and Education, 3(12), 823-828.

27. Алиев, Б. Т. У., & Саидий, С. Б. (2022). Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education, 3(5), 1484-1492.

28. Рустамов, А. Р. О., & Болтазода, С. С. (2022). Методы и приёмы обучения игры на фортепиано. Science and Education, 3(3), 911-917.

29. Наргиза Бахтиёр Қизи Қувватова, & Саидий Саид Болтазода (2023). Современные методы работы с детьми, не имеющими музыкального образования. Science and Education, 4 (2), 1248-1255.

30. Эрназарова, А. Ф. Қ., & Саидий, С. Б. (2022). Методики обучения народным музыкальным ладам учащихся музыкальных школах и школ искусств. Science and Education, 3(11), 1021-1026